

“НОВА ІСТОРІЯ” ЯК ОДНА З НОВІТНІХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТЕЧІЙ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Автор аналізує напрацювання зарубіжної історіографії в галузі “нової історії”. Звертає увагу на доробок професора Кембріджського університету Пітера Берка. У центрі уваги трактування П. Берком “нової історії” та осмислення ним її минулого й майбутнього, проблем дефініції, джерел, пояснення і синтезу. Також приділено увагу працям українських істориків, виконаних у традиціях школи “Анналів”.

Ключові слова: історіографія, “нова історія”, джерело, культурний релятивізм, парадигма, синтез, школа “Анналів”, ментальність, повсякдення

Доцільність осягнення сучасних підходів до історіографії в цілому і нової історії зокрема зумовлена наступними обставинами: по-перше в останні десятиліття широко й не раз емоційно обговорювалося питання значення історії, історичних та історіографічних знань; по-друге, існує нагальна потреба в орієнтації у науковому просторі, який постійно розширюється і водночас фрагментується. Усе більшої ваги набуває “нова історія”, написана у свідомому протистоянні до традиційної парадигми, яку науковці тлумачать по-різному. Так, американський вчений Пітер Берк ставить запитання: 1) що таке нова історія? 2) наскільки новою вона є? 3) це плінна мода чи довговічна течія, і у другому випадку: чи здатна вона заступити собою традиційну історію, чи суперники співіснуюватимуть у мирі [1, 9]? Будучи істориком культури, він обережно називає цю парадигму поглядом “здорового глузду”, не маючи на увазі її високу оцінку, а підкреслюючи, що її занадто часто розглядали як спосіб конструювання, а не один із багатьох можливих підходів до історії [1, 10].

Згідно з традиційною парадигмою історія засадничо пов’язана з політикою. Її розглядали у щільному зв’язку з державою. Іншими словами, політика була національною й закордонною більше, ніж регіональною. Вона також включала історію церкви, війн, хоча решту – історія мистецтва, або історія науки – не були повністю виключені з традиційної парадигми; вони маргіналізувалися, опинилися на периферії зацікавлення “справжніх” істориків. Берк також констатує, що нову історію ще пов’язують із практично кожною людською діяльністю. Вислів “усе має історію” перейшло у гасло “тотальної історії”. За останні тридцять років з’явилася низка прекрасних історіописань на теми, що раніше не вважалися частиною історичного процесу. Вчений констатує, що, приміром, дитинство, смерть, божевілля, клімат, запахи, бруд і чистота, жести, тіло, жіночість, читання, розмови і навіть тиша тепер потрапили в поле зору істориків, які спромоглися на досить продуктивне студіювання. “Те що раніше, – зазначає П. Берк, – вважалось незмінним, зараз розглядається як “культурна конструкція”, що змінюється у часі й просторі” [1, 11].

Не вдаючись до детального висвітлення цього питання, американський дослідник наголошує на культурному релятивізмі. На його думку, підґрунтям нової історії є ідея, тобто реальність твориться соціально або культурно. Вчений відмічає також той факт, що сприйняття цієї ідеї (або самовпевненості) багатьма соціальними істориками й антропологами допомагає пояснити сучасну конвергенцію цих обох дисциплін. Цей релятивізм також руйнує традиційний поділ на те, що в історії “центральне”, а що “периферійне” [1, 11]. Зауважимо, що у зв’язку із зазначеним вище стає зрозумілим і те, чому в західній історіографії, починаючи з 1960-х рр. і дотепер, дедалі більше уваги

приділяється новій історії. Ще одним вагомим моментом на користь цього напрямку є те, що традиційні історики, за переконанням П. Берка, мислять минуле як опис подій, тоді як нові історики зосереджуються на аналізі структур. У цьому сенсі вчений наводить одну з найвідоміших історичних праць “Середземномор’я” (“Mediterranean”) Ф. Броделя, де подієву історію (*histoire evenementielle*) трактовано не більше як піну на хвилях моря історії. Він також зазначає, що довготривалі (*la longue duree*) економічні та соціальні, а також геоісторичні зміни – це те, що справді відбувається. Урешті-решт констатує, що історія структур різних типів потребує дуже поважного тлумачення [1, 11].

Шляхом аналізу історичного матеріалу, П. Берк продовжує виявляти елементи, які різняться стару й нову історії. Відзначає, що перша пропонує погляд згори, у тому сенсі, що вона завжди зосереджена на значних вчинках великих людей, держав, діячів, генералів або час від часу церковників. Решті ж людей у драмі історії відведено ролі третього плану. Спираючись на висловлювання Джима Шарпа, вчений зазначає, що частина нових істориків досліджує т. зв. історію знизу, тобто погляду пересічних людей та їхнього досвіду соціальних змін. Інтелектуальні історики також не залишилися осторонь цієї проблематики, перенісши свою увагу з фундаментальних видань чи великих ідей, знаменитих постатей на історію колективних ментальностей або історію дискурсів чи “мов” (схоластики, звичаєвого права та ін.) [1, 12].

Надалі П. Берк зупиняється на ще одній різниці між старою й новою історіями, акцентуючи увагу на тому, що відповідно до традиційної парадигми вони мусить базуватися “на документах”. При цьому він посилається на Л. Ранке і вважає, що одним із найвидатніших його досягнень було обґрунтування наративних (писемних) джерел і наголос на потребі базування писаної історії на офіційних документах, створених урядами й виданих до архівів [1, 12]. Однак, на думку вченого, ціною таких досягнень було легковажне ставлення до інших джерел інформації. Рух же історії знизу своєю чергою засвідчив обмеженість цього типу документів, що здебільшого відбивають офіційні погляди. Кожного разу, коли історики мають справу з більшим розмаїттям людської діяльності, ніж їхні попередники, вони мусять вивчати широке коло свідчень. Серед них названо усні, зорові, статистичні дані: показники праці, населення, голосування тощо. До цього додано розквіт квантитативної історії з наголосом на те, що лише кількісні методи надійні.

У цілому вчений зумів правильно виділити головний постулат, зміст якого полягає в тому, що для отримання змістовних відповідей на історичні явища потрібно залучити найрізноманітніші пояснення. Пріоритет має належати епістоляріям, щоденникам, мемуарам, статистичним даним, заявам, зверненням, відгукам у ЗМІ, біографічним, приватним матеріалам тощо.

Наступний крок у визначенні різниці між традиційною і новою історією вчений пов’язує з усталеною парадигмою, яка стверджує, що історія об’єктивна. Дослідник знову звертається до відомого висловлювання Л. Ранке, згідно якого, завдання історика дати читачеві “факти”, написати “як це було насправді” для того, аби з’ясувати цю відмінність. Водночас він не залишає поза увагою і критиків. Також не забуває зазначити й те, що таку відмову Л. Ранке від філософських розважань його послідовники інтерпретували як урочистий маніфест історії без “підґрунтя” [1, 13]. Крім того вчений звертає увагу й на такий історіографічний факт, зафіксований у знаменитому листі до міжнародної групи авторів праці “Кембриджська сучасна історія” “Cambridge Modern History” опублікованій 1902 р., де її редактор лорд Актон наголошував, що “наше Ватерлоо має рівною мірою задовольнити французів і англійців, німців і голландців” так, щоб читачі не могли здогадатися, де один автор поклав перо, а другий взяв його до рук [1, 13]. Далі можна погодитися з твердженням Берка стосовно того, що сьогодні цей ідеал загалом вважається нереалістичним. Досить вагомою є думка автора стосовно того, що хоч би як рішуче ми прагнули уникнути упереджень, пов’язаних із кольором шкіри, віросповідання, класом чи статтю, нам не уникнути розуміння минулого під певним кутом зору. Бо саме культурний релятивізм безпосередньо відображається в історичних творах. Наш розум прямо не відбиває реальності. Ми сприймаємо світ крізь мереживо звичаїв, схем і стереотипів. Причому наше розуміння конфліктів поліпшується від подання протилежних поглядів. Далі П. Берк вказує, що ми пройшли шлях від ідеалу “голосу історії” до “гетероглосії”, яку визначають як “різні й опозиційні голоси” [1, 14]. Цей термін вчений запозичив у російського критика М. Бахтіна.

П. Бекр, як автор статті до збірки творів американських учених "Нові перспективи історіописання", вказує, що вони ставили за мету не так продемонструвати можливості (а також обмеженості) найновітніх методологічних течій у західній історіографії, скільки привернути увагу до кількох найцікавіших течій сучасної історії, а саме: історії знизу, жіночої історії, мікро та усної історії, історії тіла, історії читання, візуальній історії, історії довкілля, історії подій і відродження. Зрозуміло, що на початку XXI ст. "нова історія" функціонує в більш насиченому контексті, аніж той, що його запропонував П. Берк, аналізуючи праці 1970–1990-х рр. Не бракувало й інших спроб нового синтезу.

Саме на це звернув увагу Ю. Павленко – науковий редактор україномовного перекладу другого видання "New Perspectives on Historical Writing" (К, 2004) [1], в якому вміщено публікації Дж. Шарпа "Історія знизу", Дж.В. Скотта "Жіноча історія", Х. Весселінга "Заморська історія", Дж. Леві "Про мікроісторію", Г. Принса "Усна історія", Р. Дарнтон "Історія читання", А. Гаскелла "Візуальна історія", Р. Така "Історія політичної думки", Р. Портера "Переосмислена історія тіла", Р.Г. Гроува "Історія довкілля", та самого П. Берка "Історія подій і відродження нарративу" [1, 36–363]. Він же є автором прикінцевої публікації під назвою "Історія в калейдоскопі сучасних інтерпретацій" [2, 364–379].

Отож, аналізуючи стан зарубіжного історіописання, вчений, зокрема звертає увагу на напрацювання школи "Анналів". Він вказує, що потужний вплив її корифеїв М. Блока, Л. Февра, Ф. Броделя виявився у формуванні історії ментальності як окремої сфери наукового пізнання. Власне Л. Февр, наголошує Ю. Павленко, і ввів поняття "ментальний інструментарій", під яким розумів сукупність категорій сприйняття, концептуалізації, вираження та дії, що структурують і індивідуальний, і колективний досвід. Цитуючи Ж. Ревеля, автора статті "Історія ментальностей: досвід огляду", вміщеної у збірнику "Спори про головне" (М., 1993), він зазначає, що це явно емпірична, відкрита дефініція, але вона набагато ширше того, що сьогодні ми називали б системою уявлень, бо включає мову, афекти й навіть техніку. Ідучи від вивчення виявів культури до вивчення умов, що роблять ці вияви можливими, ми набуваємо здатності зрозуміти її єдність й особливості [2, 373].

Ю. Павленко також наголошує, що під впливом школи "Анналів" з'явилися перші праці ще в колишньому СРСР, а згодом – Росії й Україні. Це справді так. Їхніми авторами були найбільш інтелектуально спроможні вчені-гуманітарії, зокрема М. Бахтін, А. Гуревич, Л. Баткин. Протягом 1960–1980-х рр. вони підготували низку праць із історії культури, присвячені "народному" середньовіччю і Ренесансу, творчості Ф. Рабле, італійським гуманістам, сповіді книгочитача. Пізніше Ю. Бесмертний і названі вище Л. Баткин, А. Гуревич продовжили свої дослідження, звернувши увагу на життя і смерть у середні віки, на італійське Відродження, культуру скандинавів IX–XI ст. та ін.

Яка ж складається ситуація в новітній українській історії та історіографії? Відповідь на це питання знаходимо в низці статей і монографій. Отак, у 2001 р. Н. Яковенко опублікувала книгу "Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст." [3]. Побачили світ і інші її праці. Урешті-решт виходить, що хоч і невелика за чисельністю група істориків, але все ж слідує сучасним методологічним напрямом.

Серед них хотілося б відмітити напрацювання Ю. Присяжнюка, який, розпочавши з аналізу характеру самоврядування українських селян Правобережної України в 60–90-х рр. XIX ст. [4], свій науковий інтерес спрямував на дослідження соціального становища, повсякденності, освіченості, соціальної поведінки (активності) та, особливо, менталітету хліборобської людності Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. [5–8].

Дослідник застосував методологічні засади школи "Анналів", зокрема антропологічний підхід, чітко означив актуальні завдання. Залучивши значний комплекс джерел, Ю. Присяжнюк спробував відтворити життєву субстанцію селянства у різних аспектах двох взаємопов'язаних вимірів: "зовнішнього" (соціального) та "внутрішнього" (ментального). Побудована модель містить синтез історичних явищ і процесів. У центрі увага автора складні зв'язки селянина з його довкіллям, економічними, політичними, соціальними, культурними та ін. стосунками, повсякденне життя.

Не вдаючись до надто глибокого аналізу праць Ю. Присяжнюка, хотілося б відмітити, що напрацювання вченого не залишилися без уваги сучасної української історіографії. Саме такий підхід демонструє В. Бондарь [9]. За його переконанням, висновки Ю. Присяжнюка є досить новаторськими і стосуються наступного: 1) у пореформений період натуралізм менталітету селянина виявлявся в надмірній моральній абсолютизації фізично значущої

праці, пріоритетом останньої над інтелектом людини; 2) унаслідок їхньої консервативної сутності були живучими ідеї егалітаризму (селянин був проти будь-яких змін у господарюванні, різних соціально-економічних зв'язках; 3) домінація патріархально-світоглядних цінностей зумовила недовірливо упереджене ставлення села до агротехнічних новацій; 4) своєрідний абсентеїзм зумовлював політичну пасивність його носіїв, які виявляли апатію до політичного життя громад, здебільшого цуралися участі у структурах самоврядування, соціально-політична активність в основному позначилася формальністю і надмірним сентименталізмом [9, 135].

Не обійшов своєю увагою В. Бондар і монографічні дослідження Ю. Присяжнюка. На думку науковця, праця “Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст.” (Черкаси, 2007) [8] є першим комплексним дослідженням історії українського села “епохи капіталізму” як своєрідного синтезу соціальної й ментальної історії. Автор усебічно охарактеризував особливості селянського розуміння політичних і економічних процесів, дотримання відповідних способів соціальної активності. Приділено уваги внутрішній, конструйованій на аналізі структур повсякдення, цілісності хліборобської спільноти. У поле зору потрапляє ієрархія знань, вірувань, потреб, світоглядних цінностей. На матеріалі ментальних рис і структур повсякдення селян дослідник описує розмаїття формалізованих ознак тяглості сільського буття й доволі креативний чинник окремо взятого життя звичайного українського хлібороба за часів, коли до його традиційного укладу втрутилися процеси модернізації. Комплексне уявлення про селянство простежено в руслі збереження традиційного укладу і наслідків модернізаційних процесів. Також В. Бондар з'ясовує й аналізує інші важливі положення, зокрема ті, які не знаходили розуміння селянського загалу. У другій праці Ю. Присяжнюка науковець фіксує важливість вивчення всіх змін, які відбулися в українському селі пореформеного періоду із погляду їхньої фіксації в колективній психології (ментальності, картині світу, світосприйнятті, душі, серці) [7]. Принагідно вказує на те, що автор розуміє її як синтез індивідуального й колективного, історичного й сучасного, матеріального і духовного, біологічного і психологічного на момент його потрапляння до історичного джерела [9, 136].

У такий спосіб знайшли своє висвітлення проблеми сутності праці й землеробства в житті селян, їхнє ставлення до самих себе, сприйняття влади і владних інститутів. На думку В. Бондаря, у книзі висвітлено “підсвідомі механізми взаємодії мужиків із природним і соціальним довкіллям”, “специфічний характер адаптації до нових умов життя, створених реформами 1860-х років” [9, 136–137]. Історіограф не залишив поза увагою й інші питання, які розглянув Ю. Присяжнюк, надто пов'язані з трансформацією етнонаціональної ментальності українства в епоху активізації ринково-ліберальних впливів.

Відмічаючи ґрунтовний аналіз численних архівів документів і етнографічних матеріалів, науковець зазначає, що це дало можливість Ю. Присяжнюку зробити низку оригінальних припущень. Зокрема, чим менше інновацій пропонувалося запроваджувати в повсякденність сільських мешканців, тим легше їм було зрозуміти сутність посткріпосної дійсності. Негативна оцінка селянами реформи 1861 р. знайшла пояснення в тому, що особисте звільнення й отримана під викуп земля не компенсували їм душевних страждань, які були спричинені наступаючими проблемами. Зрештою, українське селянство покликане було репрезентувати етнічну ідентичність, на підсвідомому психологічному рівні нести в собі паростки майбутнього національного пробудження [9, 137].

Варто зазначити, що свій науковий інтерес Ю. Присяжнюк поширює і на більш ранній період української історії, аналізуючи життя на Північному боці Великого Степового Кордону у контексті пошуку джерел “ментальної розколотості” етнічної ідентичності українців [10].

Отже, потреба в некон'юнктурних дослідженнях зростає з огляду на дедалі більше проникнення в історичну науку надбань гуманітарних наук. Розглянута методологічна течія – “нова історія” має стати джерелом натхнення та керівництвом до дії не поодиноким, а багатьох науковців. Саме такий підхід демонструють методологічно добре підготовлені українські історики.

Література

1. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка; пер. з англ. – Вип. 5. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 8–35.

2. Павленко Ю. Історія в калейдоскопі сучасних інтерпретацій // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка; пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 364–379.
3. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К.: Критика, 2001. – 416 с.
4. Присяжнюк Ю.П. Характер самоврядування українських селян Правобережної України в 60–90-х роках XIX ст. // Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії. – Ч. 1. – К., 1996. – С. 56–62.
5. Присяжнюк Ю.П. Характерологічні (ментальні) особливості соціальної активності українських хліборобів (60–90-х рр. XIX ст.) // Вісник Черкаського ун-ту. Серія історичні науки. – 1999. – Вип. 12. – С. 42–47; Його ж. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) // Укр. істор. журнал. – 1999. – № 3. – С. 23–33; Його ж. Менталітет українського загалу в посткріпосницьку епоху: консерватизм феномену // Вісник Черкаського ун-ту. Серія історичні науки. – 2000. – Вип. 21. – С. 28–32; Його ж. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині XIX ст. // Історія України. – 2000. – № 3. – С. 9–10; Його ж. "Емансипація..." 1861 року очима пересічного хлібороба // Український селянин. – 2001. – № 2. – С. 94–96; Його ж. Ментальність і соціальна поведінка українських селян у пореформений період (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. – 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 213–228; Його ж. Ментально-регіональна феноменологія українських селян (у посткріпосницький період) // Україна соборна. Зб. наук. статей. – Вип. 4. – Т. 2. – К., 2006. – С. 85–90; Його ж. Українське селянство "між традицією і модерном": господарські аспекти соціоментальної історії // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали сьомих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 93–100; Його ж. До проблеми ролі селянства в збереженні національної ідентичності українців (XIX – початок XX ст.) // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного ун-ту. – 2000. – Вип. 8. – С. 25–27.
6. Присяжнюк Ю. Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянознавчих студій в Україні на зламі XX–XXI ст. – Черкаси: "Вертикаль", 2006. – 122 с.
7. Присяжнюк Ю.П. Українське село XIX–XX ст.: еволюція, ментальність, традиціоналізм: Навч. посібник для студентів іст. ф-тів ЧДУ ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 119 с.
8. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. – Черкаси: "Вертикаль", 2007. – 640 с.
9. Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: дис... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.06. – К., 2010. – 260 с.
10. Присяжнюк Ю.П. Життя на Північному боці Великого Степового Кордону (у пошуках джерел "ментальної розколотості" етнічної ідентичності українців) // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Історичні науки. – Вип. 182. – Черкаси, 2010. – С. 8–16.

Анотація. Гоцуляк В.В. "Новая история" как одна с новейших методологических течений в историографии. Автор анализирует достижения зарубежной историографии в сфере "новой истории". Обращает внимание на результаты работы профессора Кембриджского университета Питера Берка. В центре внимания трактовка П. Берком "новой истории", осмысление им ее прошлого и будущего, проблем дефиниций, источников, пояснений и синтеза. Также уделено внимание трудам украинских историков, выполненных в традициях школы "Анналов".

Ключевые слова: историография, "новая история", источник, культурный релятивизм, парадигма, синтез, школа "Анналов", ментальность, обыденность

Summary. Hotsulyak V.V. "New History" as One of the Recent Methodological Trends in Historiography. The author analyzes best practice of foreign historiography in the field of "new history". He takes into account the heritage of Professor Peter Burke, University of Cambridge. The focus is placed on Peter Burke's interpretation of "new history" and his understanding of its past and future, problems of the definition, sources, explanation and synthesis. The author also gives attention to the works of Ukrainian historians, performed in the tradition of the Annales School.

Key words: historiography, "new history", source, cultural relativism, paradigm, synthesis, the Annales School, mentality, a day-to-day life

УДК 94(477):Д.Багалій

В.В. Тельвак

ГРУШЕВСЬКІАНА ДМИТРА БАГАЛІЯ

Встановлено особливості історіографічного аналізу Д. Багалієм творчості М. Грушевського. Виявлено його впливи на грушевськознавчі оцінки суспільно-політичної ситуації на Наддніпрянщині в першій третині XX ст. Зроблено висновок про вагомість внеску дослідника в грушевськознавство.

Ключові слова: М. Грушевський, Д. Багалій, грушевськіана, українська історіографія, рецепція